

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

КАМПАЗІЦЫЯ (ад лац. *compositio* складанне, стварэнне), будова (структура) мастацкага твора, абумоўленая яго зместам, характарам, прызначэннем; важны кампанент структуры маст. вобраза, які шмат у чым уплывае на яго ўспрыманне. Важнейшы арганізуючы кампанент маст. формы, які надае твору адзінства і цэласнасць, узаемна падпарадкоўвае яго элементы адзін аднаму і ўсяму цэламу.

У літаратуры К. — паслядоўнае выкарыстанне элементаў выяўл. прыёмаў для стварэння высокамаст., гарманічнага тэксту; арганізацыя маст. твора. Складваецца ў працэсе выкарыстання аўтарам шэрага кампазіцыйных кампанентаў у залежнасці ад роду і жанру твора. Адроз-

ніваюць тыпы К.: навелістычны, хранікальны, адна- і шматпланавы. Навелістычны тып К. прадугледжвае расчляненне аўтарскага апісання на асобныя сцэны, што ўспрымаюцца як адносна завершаны маст. творы і звычайна маюць свае загаловкі (аповесць «Мікола-паравоз» М.Лынькова). Хранікальны тып К. характарызуецца дэталёвым разгорнутым апісаннем. Уласцівы прозе І.Чыгрынава, Я.Сіпакова, некаторым творам К.Чорнага, К.Крапівы. Прынцыпы хранікальнай і навелістычнай К. могуць сумяшчацца ў адным творы (тэатралогія «Пачакай, затрымайся...» А.Васілевіч). Аднапланавы тып К. выкарыстоўваўся ў першых бел. раманах, дзе фігура цэнтр. героя была вызначальнай, канцэнтравала вакол сябе дзеянне, пазбаўляла інш. персанажаў самаст. ролі ў сюжэце (трылогія «На ростанях» Я.Коласа). Для сучаснай бел. прозы характэрны шматпланавы тып К. (романы І.Мележа, І.Шамякіна, М.Лобана, А.Федарэнкі і інш.). У прозе К. з'яўляюцца раздзелы, эпизоды, часткі, главы, у паэзіі — размеркаванне радкоў, строф, рытміка-меладыхных адпаведнікаў, у драматургіі — акты, дзеі, сцэны. Да элементаў К. адносяцца *пралог, эпілог, эпіграф, прысвячэнне*, устаўныя эпизоды, апісанні (пейзаж, інтэр'ер, партрэт). Як элементы К. могуць выкарыстоўвацца фрагменты з літ. і фалькл. твораў, дакум. матэрыялы, ліставанне, а таксама іх імітацыя. Пэўным чынам можа быць звязана з К. таксама і назва твора, якая раскрывае яго ідэю, выклікае зацікаўленасць. У залежнасці ад аўтарскай задумы і логікі развіцця сюжэта К. можа быць паслядоўнай у часе разгортвання падзей або адваротнай, рэтраспектыўнай, з ужываннем прыёмаў мантажу, кальца (абрамленне, рамка), кампазіцыйна разарванай, люстраной, паралельнай. На К. ўплывае сістэма вобразаў, асаблівасці сюжэта, індывід. аўтарскага стылю. Часам як сінонім

да тэрміна «К.» ўжываецца тэрмін «структура».

У архітэктуры К. — сродак і вынік арганізацыі архітэктурнай прасторы і формы на аснове гарманічнага спалучэння частак у адзінае цэлае, іх упарадкавання і прывядзення ў сістэму. Задае якасную характарыстыку маст. вобраза архітэктуры. Адрозніваюць К. горадабуд. і архіт. Горадабуд. К. вызначаецца мадэллю (схемай) арганізацыі гар. прасторы, суадносінамі яе элементаў (сістэмы вуліц і плошчаў, зялёных масіваў, вадаёмаў, будынкаў і іх комплексаў, раёнаў і мікрараёнаў, адкрытай і замкнёнай прасторы), прадугледжвае пераўтварэнне ў часе, выражаецца формай (зорчатай, лінейнай, рашэцістай, карункавай і інш.). Архіт. К. ствараецца ў адносна кароткі прамежак часу. Кампазіцыйныя якасці архітэктуры ўвасабляюцца ў абмежаванай прасторы, заключанай у матэрыяльную форму (аб'ект). У яе фарміраванні найб. значэнне маюць аб'ёмна-прасторавыя вырашэнні, на аснове характарыстыкі якіх вылучаюць К.: замкнёную (*Лідскі замак*; праект музея-карчмы «Дудуткі» ў в. Пціч Пухавіцкага р-на, архіт. А.Базевіч, С.Сергачоў, 1999), паўзамкнёную (П-падобную; напр., *Пастаўскі палацава-паркавы комплекс*), дугападобную (жылыя дамы на пл. Перамогі ў Мінску, архіт. Р.Столер, 1939—47), адкрытую (кааперыраванай схемы; напр., гандлёвы цэнтр у пас. Верцялішкі Гродзенскага р-на, архіт. Г.Заборскі, 1969—71), з каскаднай групоўкай аб'ёмаў (жылы комплекс на вул. Старажоўская ў Мінску, архіт. А.Ладкін, 2012), адвольную (абстрактную; напр., жылы дом на перакрываванні вуліц Мінская і Пушкіна ў Бабруйску, архіт. В.Галушчанка, К.Кожыч, 1980-я гг.), вежавую (*Камянецкая вежа*; дзіцячы парк на вул. З.Касмадзямянскай у Пінску, архіт. А.Васіленка, 1990-я гг.), цэнтрычную (*Чарнаўчыцкі замак*, *Стрэшынская Пакроўская царква*), падоўжна-восевую (*Струбніцкі Тро-*

іцкі касцёл), ярусна-восевую (*Чыжэвіцкая Пакроўская царква*) і інш. Гарманізацыя элементаў архіт. К. выражаецца ў формаўтварэнні (шляхам дасягнення візуальнай гармоніі форм), архітэктоніцы (схематычным адлюстраваннем канструкцыйнай сутнасці аб'екта), дэкар. аздабленні (арнаментальным, пластычным, жывапісна-графічным, колеравым вырашэннем). Асн. прынцыпамі гарманізацыі архіт. форм з'яўляюцца: акцэнтаванне элементаў у сістэме цэлага, лінейнасць і маляўнічасць, плоскаснасць і глыбіннасць, замкнёнасць і адкрытасць, сіметрыя і асіметрыя, кантраст і нюанс. Архіт. К. ствараецца з дапамогай сродкаў выразнасці (аб'ём, сілуэт, прапорцыі, маштаб, рытм, фактура і колер матэрыялаў, сінтэз архітэктуры і манумент-дэкар. мастацтва, натуральнае і дэкар. святло). У Беларусі мадэліраванне сучаснай горадабуд. і архіт. прасторы здзяйсняецца з выкарыстаннем шырокага спектра кампазіцыйных прынцыпаў, сярод якіх — універсальная цэласнасць асяроддзя, у якое ўключаны транспартныя камунікацыі, гіст. помнікі і сучасныя архіт. аб'екты, прыродна-ландшафтныя зоны, творы манумент-дэкар. мастацтва; мадэрнізацыя архіт.-планіровачнай структуры населеных пунктаў і іх забудовы ў адпаведнасці з колькасцю насельніцтва, значнасцю, функцыямі ва ўмовах сучаснай сацыякультур. сітуацыі; сумаштабнасць архіт. забудовы чалавеку (пераважна ў сельскім асяроддзі); каскадная групоўка рознавышынных архіт. аб'ёмаў са стварэннем панарамных перспектыв у ўмовах постындустрыяльнага горада; «перацяканне прасторы»; штучнае азеляненне архіт. аб'ектаў; пластычнасць архіт. форм; колера-светлавая дынаміка архітэктуры.

У выяўленчым мастацтве К. — спалучэнне розных частак у адзінае цэлае ў адпаведнасці з якой-небудзь ідэяй. К. — пабудова маст. твора, абумоўленая яго зместам, характарам і прызначэннем,

неабходнасцю перадаць асн. задуму, ідэю найб. ясна і пераканаўча. Гал. ў К. — стварэнне маст. вобраза. У К. найб. важныя па сюжэце элементы малюнак размяшчаюцца не хаатычна, а ўтвараюць простыя геаметрычныя фігуры (трохвугольнік, піраміда, круг, авал, квадрат, прамавугольнік і г.д.). У К. важна ўсё — маса прадметаў, іх візуальны аб'ём, размяшчэнне на плоскасці, выразнасць сілуэтаў, рытмічныя чаргаванні ліній і плям, спосабы перадачы прастору і пункт погляду на адлюстраванне, размеркаванне святлаценю, колеру і каларыту карціны, позы і жэсты герояў, фармат і памер твораў і інш. Цікавымі маст. кампазіцыйнымі рашэннямі выдзяляюцца творы бел. мастакоў М.Ісаёнка, К.Качана, У.Масленікава, Г.Паплаўскага, Ю.Піскуна, М.Савіцкага і інш.

Музыцы К. — катэгорыя музыказнаўства і музычнай эстэтыкі, якая характарызуе прадметнае ўвасабленне музыкі ў выглядзе вырацаванага і завершанага ў сабе муз. твора. Працэс стварэння К. ўключае наяўнасць асобы кампазітара, яго мэтанакіраваную творчую дзейнасць, увасабленне зместу ў дакладна ўсталяванай гукавой структуры, апарат тэхн. сродкаў, сістэматызаваных муз. тэорый і выкладзеных ў спец. вобласці ведаў (у курсе К.). Письмовая фіксацыя К. патрабуе дасканалай муз. натацыі. К. як муз.-маст. кірунак з'яўляецца стабільнай сістэмай, што дазваляе аднаўляць гучанне музыкі праз любыя прамежкі часу пасля яе стварэння.

Са стараж. часоў уяўленне аб муз. К. звязвалася з тэкстай (або танц.) асновай. Дзеяслоў *componere* і яго вытворныя (у тл. *compositor*) сустракаліся ў шматлікіх трактатах пра музыку [школа Х.Сэнт-Аманскага (9—10 ст.), Г.Арэцінскі (каля 1025), І.Гракейя (каля 1300), І.Тынктроніс (1474)]. У 15—16 ст. вучэнне пра К. пашырылася да паняцця «*ars componendi*» (М.Шанпехер, 1501), у 16—17 ст. з'явіўся тэрмін «*musica*

roetica», якім абазначалася К. як навука. У 17—19 ст. вучэнне пра К. ператварылася ў цэласную навуку пра гармонію, поліфанію, муз. форму і інструментарый. Руху музыкі да маст. аўтаномнасці адпавядала ўяўленне пра К. як муз. форму, якая базіравалася на спец. муз. асновах (танальнасць, танальныя функцыі, мадуляцыя, тэматызм, кантраст песеннай структуры і злучальных ходаў). У цэнтры ўвагі тэарэтыкаў К. апынуўся класічны санатны цыкл. К. ў музыцы 2-й пал. 20 — пач. 21 ст. вылучылася ў самаст. навук. і вучэбную дысцыпліну — тэорыю сучаснай К., якая ўключае ў сябе вывучэнне новых метадаў і муз. з'яў (алеаторыка, канкрэтная музыка, серыялізм, санорыка і інш.).

У бел. кампазітарскай практыцы 20—21 ст. тэрмін «К.» часта выкарыстоўваецца для абазначэння формы муз. твора (К. «Е» для рок-групы А.Елісеенкава, К. «Стужка Мёбіуса» для 7 выканаўцаў В.Кузняцова, К. для дзіцячага хору і танц. ансамбля «Блінная лічылка» і «Атыбаты, ішлі салдаты» Ш.Ісхакаева, вак.-харэагр. К. «3 народных скарбаў» А.Мдывані, песенна-інструм. К. «Ванька-ўстанька» і «Вянок Багдановіча» У.Мулявіна, эстр. К. «20 стагоддзе» В.Кандрасюка і інш.).

У кіно К. — сістэма пабудовы фільма, якая садзейнічае маст. уяўленню зместу і ідэі кінатвора. Уключае характар спалучэння асобных сцэн і эпизодаў фільма, арганізацыю сюжэта, структуру маст. вобразаў. Ад паслядоўнасці размяшчэння і падрабязнасці выкладання асобных звён сюжэта залежыць успрыманне фільма гледачом, разуменне ім аўтарскай задумы. Класічнай формай К. сцэнарыя і фільма доўгі час лічылася пабудова, блізкая да К. класічнай драмы: экспазіцыя, зачын дзеяння, яго развіццё, кульмінацыя і развязка, часта пралог і эпілог. Аднак пабудова многіх фільмаў не ўкладваецца ў такую схему. Іх К. — складанае перапляценне 2 і больш сюжэтных ліній, кожная з якіх мае свой зачын, развіц-

цё і развязку. Формы К. разнастайныя, яе характар вызначаецца матэрыялам, тэмай, жанрам кінатвора, індывід. манерай аўтараў. У бел. кінематографіе пачынаючы з 1960-х гг. кампазіцыйная пабудова фільма больш свабодная. Найб. ярка гэта выявілася ў маст. фільмах «Масква — Генуя» (1964, рэж. А.Спешнеў з удзелам У.Корш-Сабліна і П.Арманда) і «Цераз могілкі» (1964, рэж. В.Тураў). Найб. цікавыя з пункту гледжання К. фільмы «Канстанцін Заслонаў» (1949, рэж. А.Файншымер, У.Корш-Саблін), пабудаваны паводле прынцыпу класічнай драмы, і «Польмя» (1974, рэж. В.Чацверыкоў), які вызначаецца шматпланавасцю, уласцівай раману. Фільмы «Час яе сыноў» (1974, рэж. В.Тураў) і «Вянок санетаў» (1976, рэж. В.Рубінчык) пабудаваны як ланцуг асобных эпизодаў-падзей, аб'яднаных агульнымі героямі, «Чорная бяроза» (1977, рэж. В.Чацверыкоў) і «Вазьму твой боль» (1980, рэж. М.Пташук) маюць 2 часавыя планы, сучаснасць у іх перамяжоўваецца з успамінамі герояў аб мінулым. У 2000-я гг. з развіццём кінамастацтва кампазіцыйныя формы фільмаў больш разнастайныя. Для фільма «У жніўні 44-га...» (2000, рэж. М.Пташук) характэрна спалучэнне закадравага каментарыя з унутрыкадравым дзеяннем. Раманная К. з апорай на літ. вытокі ўласціва фільмам «Анастасія Слуцкая» (2003, рэж. Ю.Ялхоў), «Ваўкі» (2009, рэж. А.Колбышаў), «Масакра» (2010, рэж. А.Кудзіненка), кліпавае К. характэрна для фільма «Дасціпш фантасіш» (2009, рэж. А.Канановіч) і інш.

Літ.: Соколов А. Музыкальная композиция 20 в.: диалектика творчества. М., 1992; Ксеняк С. Я. Пути музыкальной композиции. М., 2001; Мдивани Т. Г. Западный рационализм в музыкальном мышлении 20 в. Минск, 2003.

Ю.Ю.Захарына (архітэктур),
Н.В.Мацабрыдзэ (музыка).